

ประวัติของการสหกรณ์

การประกอบกิจการต่าง ๆ ร่วมกันนั้น มนุษย์ได้กระทำมาแล้วแต่โบราณกาล เมื่อประมาณ 3,000 ปีก่อนคริสตกาล ปรากฏว่ามีสมาคมพวกช่างฝีมือชาวอียิปต์ที่ก่อตั้งขึ้น เพื่อรักษาผลประโยชน์ในกลุ่มของตน แม้แต่ในประเทศไทยก็มีหลักฐานปรากฏให้เห็นอยู่จนทุกวันนี้ เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าวและการนวดข้าวในชนบท เป็นต้น แต่การร่วมมือเช่นนั้น ไม่ได้วางเป็นระเบียบและมีหลักการแน่นอน

การร่วมมือกันประกอบการอันมีระเบียบข้อบังคับและวัตถุประสงค์ที่แน่นอน เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกซึ่ง เรียกว่า "การสหกรณ์" นั้นเริ่มเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 100 ปีเศษมานี้

มูลเหตุของการสหกรณ์

ตั้งแต่ความเจริญก้าวหน้าทางค่านวิทยาการได้เริ่มขึ้น มนุษย์กลายเป็นผู้ที่มีความรู้และความสามารถประดิษฐ์เครื่องจักร เครื่องมือสำหรับใช้แทนแรงงานคน ในการผลิตสินค้าและบริการ ประชาชนมีความจำเป็นต้องทำงานร่วมกัน เพื่อความอยู่รอดตลอดมา การร่วมมือกันนี้ได้ก่อให้เกิดประโยชน์และมีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลที่ร่วมมือกันประกอบการนั้น ก่อนการปฏิวัติทางอุตสาหกรรมในยุโรป (Industrial Revolution) ในศตวรรษที่ 18 แต่ละครอบครัวสามารถหาของกินของใช้ได้อย่างกว้างขวาง ขอบเขตธุรกิจ การค้าถูกจำกัดตัวมาก เนื่องจากความต้องการสินค้าของประชาชนมีน้อย อีกประการหนึ่งการคมนาคมขนส่งก็เป็นไปอย่างยากลำบาก แต่ภายหลังจากการปฏิวัติทางอุตสาหกรรมในยุโรปแล้ว ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้วิถีทางเศรษฐกิจของผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงและรวดเร็ว

การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต โดยใช้เครื่องจักรในโรงงานอุตสาหกรรมทำให้อุตสาหกรรมในครัวเรือนไม่สามารถแข่งขันกับอุตสาหกรรมเครื่องจักรได้ และต้องเลิกกิจการไปในที่สุด พวกคนงานรวมทั้งผู้ประกอบการขนาดเล็กซึ่งต้องไปเป็นลูกจ้างในโรงงานใหญ่ ๆ เป็นจำนวนมากต้องกลายเป็นคนว่างงาน อันก่อให้เกิดความทุกข์ยาก และมีคืบคานขี้อัดคนงานชั้นกรรมกร ผู้อ่อนแอในทางทรัพย์สินอย่างแสนสาหัส ในเขตชนบทชาวบ้านผู้ยากจนก็ประสบปัญหาการขาดแคลนเงินทุน เครื่องมือและวัสดุการเกษตร ต้องตกอยู่ในภาวะจำยอมให้ทางนายทุนซุกรีด เอารัดเอาเปรียบอย่างหนักในที่สุดก็ต้องสูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดินไป พวกเขาประมวงเองก็ได้รับความเดือดร้อนอย่างสาหัส เมื่อมีการใช้เรือยนต์ขนาดใหญ่จับปลาแทนเรือกรรเชียง หรือเรือใบที่มีประสิทธิภาพน้อยกว่า กรรมกรได้รวมตัวกันอยู่ในเมืองเป็นจำนวนมาก ทำให้มีความต้องการในสินค้าอุปโภค, บริโภคต่าง ๆ ตลอดจนที่อยู่อาศัยมากขึ้นด้วย นี่เองเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ธุรกิจการค้าขยายตัว สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้เกิดมีความต้องการซื้อและขายสินค้าร่วมกันมากขึ้น

สภาพการณ์ที่ปรากฏขึ้นดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ทำให้นักเศรษฐกรบางส่วนเห็นว่าระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมในสังคม เนื่องจากทรัพย์สินต่าง ๆ ซึ่งเป็นปัจจัยของการผลิต ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน และการที่เอกชนประกอบธุรกิจเพื่อแสวงหากำไรภายใต้การแข่งขันโดยเสรี ทำให้ผู้มีส่วนในการผลิตไม่ได้รับส่วนแบ่งจากผลที่เกิดขึ้นอย่างเที่ยงธรรม กล่าวคือ เนื่องจากนายจ้างต้องการลงทุนเพื่อหากำไรให้ได้มาก ๆ โดยผลิตสินค้าและบริการให้มีต้นทุนต่ำอัตราค่าจ้างได้กำหนดขึ้นเพื่อจ่ายให้แก่ลูกจ้างจึงต่ำเกินไปและไม่เป็นธรรมด้วย บรรดาลูกจ้างจึงมีรายได้ไม่พอกแก่การครองชีพ ทำให้เกิดการแบ่งชนชั้นระหว่างนายทุนกับคนงาน หรือนายจ้างกับลูกจ้าง ซึ่งมีฐานะความเป็นอยู่แตกต่างกันอย่างมหาศาล

แนวความคิดของนักเศรษฐิกิจในการแก้ปัญหาคลังกล่าวข้างต้น อาจแบ่งได้เป็นสองพวก¹ คือ พวกหนึ่งมี คาร์ล มาร์กซ์ (Carl Marx) เป็นผู้นำต้องการให้เปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติระบบเศรษฐกิจ จากแบบทุนนิยมเป็น สังคมนิยม แต่อีกพวกหนึ่งเชื่อในการเปลี่ยนแปลงอย่างสันติด้วยการแก้ปัญหาโดยวิธีการสหกรณ์

ผู้นำทางสหกรณ์กับการก่อตั้งสหกรณ์ในระยะแรก

ในยุคของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่นี้ ได้มีนักเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวกับการสหกรณ์ได้เริ่มแนะนำและปฏิบัติให้เห็นเป็นตัวอย่าง นักเศรษฐศาสตร์รุ่นที่โด่ชื่อว่าเป็นนักเศรษฐศาสตร์สมาคมนิยม (Associationist) และบรรดามุคคผลสำคัญที่ถือว่าเป็นต้นกำเนิดความคิดทางสหกรณ์ได้แก่

ก. หลุยส์ บลังค์ (Jean Joseph Louis Blance) ค.ศ. 1811 - 1882 เป็นผู้นำสังคมนิยมชาวฝรั่งเศส ได้รับการศึกษาวิชากฎหมายที่กรุงปารีส หลุยส์ บลังค์ เห็นว่าการแข่งขันเป็นเหตุให้กรรมกรหรือคนยากจนได้รับความเดือดร้อน ก่อให้เกิดความเลื่อมโทรมทางศีลธรรมจรรยาและชักนำทำให้เกิดสงครามระหว่างประเทศ จึงได้เสนอแผนการที่จะยุติการแข่งขันโดยให้รัฐบาลใช้วิธีประกันการทำงานของคนงาน ให้จัดตั้งโรงงานของชุมชน (Social workshop) ขึ้น สำหรับอุตสาหกรรมที่สำคัญ ๆ แต่ละอย่างและให้คนที่มีความสามารถอย่างเดียวกันร่วมมือกันประกอบกิจการเพื่อประโยชน์ร่วมกัน คนที่เข้าทำงานในโรงงานจะต้องเป็นผู้มีความประพฤติดี และได้รับบรรจุให้เข้าทำงานให้มากที่สุดเท่าที่เงินทุนจะพึงอำนวยให้ คนงานทุกคนจะได้รับค่าจ้างเท่ากันหมด รัฐบาลจะเป็นผู้ออกเงินหรือ หาทุนให้โดยรัฐให้กู้ยืมถึงสิ้นปี เมื่อโรงงานมีกำไรก็จะจัดสรรเป็น 3 ส่วนดังนี้

¹ถวิล เลิศประเสริฐ, สหกรณ์เบื้องต้น, คณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, เมษายน 2520, หน้า 22.

1. ส่วนที่ 1 แบ่งให้คนงานเท่า ๆ กันเพิ่มขึ้นจากที่คนงานได้รับเงินเดือน อยู่ตามปกติ
2. ส่วนที่ 2 กันไว้สำหรับช่วยเหลือคนงานที่เจ็บป่วย พิกการ หรือสูงอายุ และช่วยเหลือบุคคลอื่น ๆ ในเวลาที่เกิดวิกฤตการณ์ทางอุตสาหกรรมแผนกอื่น ๆ
3. ส่วนที่ 3 กันไว้สำหรับขยายกิจการโรงงาน และรับบุคคลที่ประสงค์ จะเข้าทำงานในโรงงาน

ภายหลังการปฏิวัติในฝรั่งเศส ในปี ค.ศ. 1848 หลุยส์ บลังค์ ได้เป็นรัฐมนตรี ของรัฐบาลชั่วคราว หลุยส์ บลังค์ จึงได้เสนอให้ตั้งโรงงานสังคมขึ้นภายหลังการปฏิวัติได้ 1 ปี โรงงานสังคมนี้อาจเกิดขึ้นมาถึง 100 กว่าโรงงานแต่ในสมัยประชุมรัฐสภาคราวต่อมา หลุยส์ บลังค์ มิได้รับเลือกเข้าร่วมเป็นคณะรัฐบาลและต่อมารัฐบาลได้จัดตั้งโรงงานแห่งชาติ (National Workshop) ขึ้น โดยมีแผนการที่จะให้โรงงานสังคม (Social Workshop) เหล่านี้ต้องเลิกไปเพื่อทำลายความนิยมของประชาชนที่มีต่อ หลุยส์ บลังค์ แต่ในที่สุด โรงงาน ตามแนวความคิดของหลุยส์ บลังค์ ก็ต้องล้มเลิกไปจนหมด แม้แต่หลุยส์ บลังค์ ก็ต้องลี้ภัย การเมืองไปอยู่ในประเทศอังกฤษ จนถึงปี ค.ศ. 1871 จึงได้เดินทางกลับ อย่างไรก็ตาม ความคิดของหลุยส์ บลังค์ ได้เป็นแนวทางให้มีผู้จัดตั้งสหกรณ์ผู้ผลิตทางอุตสาหกรรมในสมัยต่อมา

ข. ชาร์ล ฟูรีเอ (Francois Nario Charles Fourier) ค.ศ. 1772 - 1837 เป็นนักวิทยาศาสตร์ทางสังคม และนักปฏิรูปชาวฝรั่งเศส เกิดที่เมืองเมซงของ อุทิศตัวเข้าศึกษาสังคมและวิธีการที่จะแก้ไขปรับปรุงภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมเพราะ เห็นว่า การแข่งขันอย่างเสรีของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมีข้อบกพร่องหลายอย่าง คือ ทำให้การแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภคเต็มไปด้วยคนกลาง มีการแสวงหากำไรโดยไม่มีขอบเขต ฟูรีเอ จึงได้แนะนำให้นำวิธีการร่วมมือกันมาใช้แทน เพื่อก่อสร้าง ความเจริญจึงคิดตั้งสมาคมเพื่ออาศัยความร่วมมือในการประสานชนชั้นต่าง ๆ ให้สนิทสนมกลมเกลียวกันและเพื่อให้มีการแบ่งปันผลที่เกิดจากแรงงานด้วยความเที่ยงธรรมยิ่งขึ้น

สมาคมที่มีหลักการร่วมมือตามแนวความคิดนี้ ได้จัดตั้งเป็นรูปนิคม (Phalange) สมาชิกของนิคมจะอาศัยอยู่ในอาคารซึ่งเรียกว่า ฟาลังสเตอร์¹ (Phalansterey) เคี้ยวกันภายในอาคารมีห้องนอน ห้องรับแขก ห้องอ่านหนังสือ โรงละคร ห้องเล่นกีฬา และอื่น ๆ ที่จะอำนวยความสะดวกสบายในการอยู่ร่วมกัน สมาชิกผู้อาศัยมีสิทธิเลือกพักอาศัยตามกำลังรายได้ของสมาชิกเอง และสมาชิกมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน รถมอเตอร์ไซด์ ฯลฯ อาคารที่อาศัยมีสถานที่กว้างขวางพอสำหรับทำการเกษตรและมีโรงงานอุตสาหกรรมสำหรับผลิตเสื้อผ้าและสิ่งจำเป็นที่สมาชิกต้องการ สมาชิกทั้งหมดจะอยู่ร่วมกันและทำงานร่วมกัน สิ่งของที่ผลิตขึ้นมาได้เกินความต้องการของนิคมก็จะนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของนิคมอื่น ๆ โดยวิธีนี้สามารถตัดกำไรของพ่อค้าคนกลางลงได้ นอกจากนี้ภายในนิคมหนึ่ง ๆ ก็ยังมีร้านค้าจำหน่ายสิ่งของที่จำเป็นแก่สมาชิก

วิธีการดำเนินงานที่สำคัญของนิคม คือ ยอมให้สมาชิกมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินและมีเสรีภาพที่จะทำตามใจสมัคร ดังนั้น การดำเนินงานของสมาคมจึงเป็นแบบบริษัท โดยสมาชิกทุกคนเป็นผู้ถือหุ้นและเปิดรับบุคคลทั่วไป ถึงสิ้นปีหากมีกำไร จะจัดสรรออกเป็น 12 ส่วน คือ คืนแก่หุ้น 4 ส่วน, แรงงาน 5 ส่วน, และผู้ดำเนินงาน 3 ส่วน

นิคมตามความคิดของฟูรีเอ ได้มีผู้จัดตั้งขึ้นหลายแห่งแต่นิคมที่มีชื่อเสียงมากนั้นอยู่ในสหรัฐอเมริกา ได้แก่ บรูค ฟาร์ม (Brook Farm) ต่อมาได้เลิกไปหมดเพราะสมาชิกไม่มีความเลื่อมใสอย่างแท้จริงในกิจการของนิคมดังกล่าวมาแล้ว และถอนทุนคืนเอาไปทำกิจการอย่างอื่นเสีย

¹ดร.ทิพย์ ทิพย์ชัยเมธา, หลักเศรษฐศาสตร์สหกรณ์, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520, หน้า 16.

ค. โรเบิร์ต โอเวน (Robert Owen) ค.ศ. 1771 - 1858 เป็นนักสังคมนิยมชาวเวลส์ และเป็นผู้ริเริ่มการสหกรณ์ ในทางอุตสาหกรรม มีความเห็นว่า มนุษย์จะดีหรือเลวขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อม ถ้าในปัจจุบันคนบางคนกลายเป็นคนเลว ก็เพราะระบบเศรษฐกิจและสังคมมีข้อบกพร่อง หากแก้ไขให้ดีขึ้นแล้วมนุษย์ก็จะมีคุณสมบัติและฐานะดีขึ้น โอเวนจึงได้แนะนำให้มีแผนการปรับปรุงเงื่อนไขของการทำงานให้ดีขึ้น เลิกการใช้แรงงานเด็ก จัดตั้งการประกันการเจ็บไข้และวัยชรา ให้ความรู้การศึกษา การพักผ่อนหย่อนใจของคนงาน โรงงานทอผ้าของโอเวนที่นิวลันนาร์ก (New Lanark) ได้รับความสำเร็จทั้งทางการค้าและการส่งเสริมฐานะของคนงาน

ต่อมาได้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วอังกฤษ โอเวนได้ชี้ให้เห็นว่า ต้นเหตุเนื่องมาจากการแข่งขันระหว่างแรงงานคนกับเครื่องจักร เพราะว่า การใช้เครื่องจักรทำให้สามารถผลิตสินค้าได้มากขึ้น แต่เป็นผลร้ายทำให้การแบ่งรายได้ไม่เที่ยงธรรม เพราะกำไรตกเป็นของเจ้าของทุนและการใช้เครื่องจักรเป็นเหตุให้ผลิตสินค้าได้มากเกินกว่ากำลังซื้อของชุมชน จึงเกิดการว่างงานขึ้น การต่อสู้และการแข่งขันในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นเหตุแห่งความยากจน ดังนั้น วิธีเดียวที่จะแก้ปัญหาให้ได้อย่างจริงจังต้องใช้วิธีตรงกันข้าม คือการสหกรณ์โดยการให้บุคคลที่ยากจนร่วมมือกันประกอบกิจการแทนที่จะต่อสู้แข่งขันซึ่งกันและกัน

โอเวนได้แนะนำให้จัดตั้ง ชุมชนสหกรณ์ (Cooperative Community) หรือหมู่บ้านสหกรณ์ (Village of Cooperation) ขึ้น ซึ่งชุมชนสหกรณ์หรือหมู่บ้านสหกรณ์แต่ละแห่งจะมีสมาชิกราว ๆ 800 - 1,200 ครอบครัว มีที่ดิน 2,500 - 3,750 ไร่ สำหรับประกอบการเกษตรของครอบครัวของแต่ละหมู่บ้าน แต่ละครอบครัวจะอาศัยอยู่ในบ้านที่จัดไว้เป็นหมู่เป็นพวก แบบปาราลเลโลแกรม (Parallelograms) คือแต่ละครอบครัวจะมีแฟลตเป็นสัดส่วน แต่จะใช้ห้องรับแขก ห้องอ่านหนังสือ โรงครัว และห้องรับประทานอาหารร่วมกัน ทุกครอบครัวจะมีห้องของตนอยู่เป็นส่วนตัว และมีสิทธิเลี้ยงบุตรของตนที่เกิดมาได้จนถึง 3 ขวบหลังจากนั้นทางชุมชนจะรับผิดชอบให้การศึกษาบรม บิคา มารคามิสิทธิจะพบปะบุตรของตนได้ในเวลารับประทานอาหาร และเวลาอื่น ๆ ที่เห็นสมควร

ชุมนุมสหกรณ์นี้ สมาชิกจะเป็นผู้จัดหาทุนและดำเนินกิจการเอง สมาชิกของชุมนุมจะเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค ทรัพย์สินของชุมนุมเป็นของส่วนรวม โอแวน ได้ทดลองจัดตั้งชุมนุมสหกรณ์นี้บริเวณริมฝั่งแม่น้ำวาบาช ในมลฑลไปซีย์ มลรัฐอินเดียน (ค.ศ. 1825 - 1828) ตั้งชื่อว่า นิวฮาโมนี (New Harmony) ในระหว่างระยะเริ่มต้นกิจการดำเนินไปอย่างเรียบร้อยดีแต่เนื่องจากความไม่ระมัดระวังในการคัดเลือกสมาชิก และประกอบกับสมาชิกส่วนมากมีความแตกแยกกันในการปกครองและศาสนา ในไม่ช้าชุมนุมสหกรณ์ก็ต้องล้มเลิกไป

ง. นายแพทย์วิลเลียม คิง (Dr. William King) ค.ศ. 1768 - 1865 เป็นแพทย์ชาวอังกฤษแห่งเมืองไบรตันทางตอนใต้ของประเทศไทย สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ นายแพทย์คิง เป็นผู้นิยมความคิดเห็นกับแผนการสหกรณ์ของโอแวน และ ฟุริเอ จึงได้ศึกษาแนวความคิดทางสหกรณ์ของโอแวนด้วยความสนใจ นายแพทย์คิงมีความเห็นว่า คนงานควรรวมทุนกันตั้งสมาคมร้านค้าแบบสหกรณ์ขึ้น แล้วให้สมาชิกช่วยซื้อของจากร้านเพื่อให้มีกำไร กำไรที่ได้รับนี้จะไม่นำมาแบ่งให้แก่สมาชิกเป็นรายบุคคล แต่ควรเก็บไว้เป็นกองทุน อีกทั้งจะให้สมาชิกออกเงินจำนวนเล็กน้อยเป็นรายสัปดาห์ เพื่อสมทบเข้าในกองทุนร่วมกันอีกด้วย ทั้งนี้เพื่อนำเงินไปจัดตั้งชมรมสหกรณ์ตามแผนของโอแวน ต่อไป

นายแพทย์ คิง ได้แนะนำให้คนงานดำเนินงานตามความคิดของเขาในปี ค.ศ. 1827 นายแพทย์ คิง ได้ร่วมมือกับกรรมกรเมืองไบรตัน จัดตั้งสมาคมการค้าแบบสหกรณ์ (Cooperative Trading Association) ประจำท้องถิ่นขึ้น ปรากฏว่า ในปี ค.ศ. 1827 และ 1830 มีสมาคมร้านค้าแบบสหกรณ์ ในประเทศไทย 50 สมาคม และ 300 สมาคมตามลำดับ แต่ก็ต้องล้มเลิกไปในที่สุด ในระหว่าง ค.ศ. 1828 และ 1830 นายแพทย์คิง ได้ออกวารสารรายเดือน ชื่อ "นักสหกรณ์" (Cooperator) โดยเขาเป็นบรรณาธิการเอง วารสารฉบับนี้ นอกจากจะเสนอรายงานกิจการจำหน่ายสินค้าของร้านสหกรณ์แล้ว ยังเผยแพร่หลัก และวิธีการสหกรณ์อย่างง่าย เพื่อให้คนรู้ว่า สหกรณ์คืออะไร มีหลักและวิธีการอย่างไร แนวความคิดของนายแพทย์คิงนี้เอง พวกช่างทอผ้าแห่งเมืองรอซเคิล ได้นำเอาไปศึกษา และได้ก่อตั้งร้านสหกรณ์ ได้เป็นผลสำเร็จ ดังนั้นนายแพทย์คิง จึงได้รับการยกย่องจากวงการสหกรณ์อย่างสูง โดยเฉพาะค่านสหกรณ์ผู้บริโภค

วิวัฒนาการของร้านสหกรณ์รอกซ์เคิล

หลังจากร้านสหกรณ์แบบ นายแพทย์วิลเลียม คิง ได้ล้มเลิกไปประมาณ 8-9 ปี ในราว ค.ศ. 1840 ชาวเมืองรอกซ์เคิล ต้องประสบกับการไม่มีงานทำอย่างร้ายแรง อัตราค่าจ้างที่ได้นั้นต่ำมาก จนไม่มีทางที่จะออมทรัพย์ได้เลย คนงานจำนวนมากต้องว่างงาน เผชิญกับความอดอยากแก่แก่พวกที่ยังมีงานทำ อยู่ก็ตกอยู่ในความทุกข์ยากด้วย เพราะต้องหาเลี้ยงญาติพี่น้องที่ไม่มีงานทำ

แนวความคิดทางการสหกรณ์ ของโอเวนและนายแพทย์คิง ได้แพร่หลายไปในหมู่คนงานแห่งเมืองรอกซ์เคิล ในสมัยที่มีการจัดตั้งสหกรณ์รุ่นแรกนั้น พวกคนงานในเมืองรอกซ์เคิลก็ได้รวบรวมจัดตั้งร้านสหกรณ์ขึ้นมาถึง 2 ครั้ง แต่ก็ได้ล้มเลิกไปหลังจากเริ่มดำเนินการได้เล็กน้อย แต่ความสนใจเรื่องสหกรณ์นี้ก็หาได้ลดน้อยลงไป ยังคงมีการปรึกษาหารือและอภิปรายกันอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะ ชาวรอกซ์เคิลกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีจำนวน 28 คน บุคคลเหล่านี้ทราบดีว่า พวกเขาไม่มีเงินที่จะซื้อที่ดินและเครื่องจักร เนื่องจากค่าจ้างที่ได้รับไม่เพียงพอที่จะเก็บออมไว้ซื้อได้ ประกอบกับการต้องซื้อสินค้าราคาแพง คุณภาพปลอมปนแม้แต่ร้านขายของที่โรงงานตั้งขึ้นก็ให้ซื้อเชื่อแต่ก็ติดดอกเบี้ยในอัตราสูง และมักจะบังคับให้คนงานใช้จ่ายเงินค่าจ้างที่รับซื้อของจากร้านค้าของทางโรงงานนั้น ๆ พวกคนงานเหล่านี้จึงเห็นว่า ควรจัดตั้งร้านสหกรณ์เล็ก ๆ ของพวกเขาเอง เพื่อช่วยจัดหาสินค้าจำเป็นอาหารที่มีคุณภาพดี ไม่ปลอมปนมาขายให้สมาชิกในราคาถูก

ในจำนวน 28 คนนี้ บางคนได้คุ้นเคยกับการจัดตั้งร้านสหกรณ์มาแล้ว เช่น ชาร์ลส์ โฮวาท (Charles Howarth) ซึ่งยังคงมีความเชื่อมั่นอยู่เสมอว่า วิธีการสหกรณ์ จะสามารถช่วยเหลือตัวเขา และพรรคพวกให้พ้นจากความเดือดร้อนได้

ชาร์ลส์ โฮวาท และเพื่อน 2-3 คน ได้ประชุมพบปะกันที่บ้านของ เจมส์ สมิททีส์ (James Smithies) ในคอนบายนวันอาทิตย์ทุกสัปดาห์ เพื่อปรึกษากันถึงปัญหาสังคมในสมัยนั้นและช่วยกันหาทางฟื้นฟูการสหกรณ์ขึ้นมาอีก โฮวาทได้ทำการอธิบายถึงวิธีการสหกรณ์

จนสามารถจูงใจให้คนอื่นเข้าใจและเลื่อมใสได้บ้างแล้ว จึงได้จัดโครงการตั้งร้านสหกรณ์ขึ้น

โครงการนี้มีวัตถุประสงค์และวิธีการหลายคลึงกับการสหกรณ์รุ่นก่อน คือมีจุดมุ่งหมายขั้นสุดท้ายเพื่อจัดตั้งนิคมสหกรณ์ วิธีการในขั้นต้นก็คือ การรวมทุนด้วยวิธีการ เก็บเงินออมทรัพย์จากสมาชิกเป็นรายสัปดาห์สำหรับเป็นทุนจัดตั้งร้านสหกรณ์ ขึ้นต่อไปสหกรณ์จะผลิตสิ่งของที่สมาชิกต้องการทั้งในทางอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม โดยสหกรณ์จะมีโรงงานและที่ดินเป็นของสหกรณ์เอง และเพื่อเป็นการช่วยเหลือสมาชิกที่ว่างงานหรือได้ค่าแรงต่ำให้มีงานทำในอัตราค่าจ้างที่พอสมควร

เมื่อได้วางโครงการเรียบร้อยแล้ว จึงได้รวบรวมเงินทุนสำหรับจัดตั้งร้านสหกรณ์ โดยเรียกเก็บจากสมาชิกคนละ 2 เพนนีต่อ 1 สัปดาห์ ได้ตกลงกันว่าสมาชิก 1 คนจะต้องถือหุ้น 4 หุ้น มูลค่าหุ้นละ 1 ปอนด์ แต่หลังจากการใช้เวลารวบรวมเงินอยู่ 2 ปี ปรากฏว่ารวบรวมเงินได้เพียง 28 ปอนด์เท่านั้น บุคคลเหล่านี้เห็นว่า ควรเริ่มกิจการได้แล้วจึงให้ชาร์ล โฮวาท และเจมส์ คาลี ช่วยกันร่างข้อบังคับและวางหลักการของร้านสหกรณ์รอชเดลขึ้นดังนี้¹

1. การเปิดรับสมัครสมาชิกโดยทั่วไป (Open Membership)
2. การควบคุมตามหลักประชาธิปไตย (Democracy)
3. จ่ายเงินปันผลตามส่วนแห่งการซื้อ (Distribution of the surplus among the member in Proportion to their Purchase)
4. การจำกัดอัตราดอกเบี้ยเรือนหุ้น (Payment to limited Interest on Purchase Capital)
5. การขายเงินสดในราคาตลาด (Cash Purchase and Sale at Market Price)

¹ เรื่องเดียวกัน, หลักเศรษฐศาสตร์สหกรณ์, หน้า 21.

6. มีความเป็นกลางทางศาสนาและการเมือง (Political and Religious Neutrality)

7. ส่งเสริมการศึกษาแห่งสมาชิก (Education of the Members)

เมื่อได้วางแผนและกำหนดหลักการของร้านสหกรณ์แล้ว จึงได้หาเช่าสถานที่สำหรับตั้งร้านสหกรณ์ ในที่สุดได้ตกลงเช่าห้องเก่า ๆ ในตรอกคางคก (Toad Lane) เป็นเวลา 3 ปี โดยเสียค่าเช่า 2 ปอนด์ 10 ชิลลิงต่อ 3 เดือน และต้องชำระค่าเช่า 3 เดือนก่อน นอกจากนี้ยังต้องเสียค่าใช้จ่ายในการตกแต่งร้าน ชื่อชั้นวางของ เก้าอี้หนึ่ง จากการชำระค่าเช่าห้องและเสียค่าใช้จ่ายในการตกแต่งร้านตลอดจนซื้ออุปกรณ์ต่าง ๆ แล้ว สหกรณ์ยังมีเงินเหลืออีก 16 ปอนด์ 11 ชิลลิง 11 เพนนี จึงได้จัดซื้อสินค้าพวกอาหารมาใส่ร้านไว้ขาย ดังรายการต่อไปนี้

เนยอ่อน (หนัก 28 ปอนด์)	เป็นเงิน 2 ปอนด์ 1 ชิลลิง 1 เพนนี
น้ำตาล (หนัก 56 ปอนด์)	เป็นเงิน 1 ปอนด์ 4 ชิลลิง
แป้ง (หนัก 6 ฮันเดรทเวท)	เป็นเงิน 11 ปอนด์ - 6 เพนนี
ข้าวโอ๊ต (หนัก 1 ถุง)	เป็นเงิน 1 ปอนด์ 7 ชิลลิง
เทียนไข (หนัก 24 ถ่อ)	เป็นเงิน - ปอนด์ 9 ชิลลิง 4 เพนนี
	รวมเป็นเงิน 16 ปอนด์ 11 ชิลลิง 11 เพนนี

เมื่อได้จัดหาสินค้าเตรียมไว้ขายแล้ว วิลเลียม คูเปอร์ (William Cooper) ได้อาสาทำหน้าที่เป็นผู้รับจ่ายเงิน และแซมมวล แอชวอร์ธ (Samual Ashworth) ทำหน้าที่เป็นคนขายของ ทั้งคูเปอร์และแอชวอร์ธสัญญาว่า ถ้าการขายสินค้าของร้านสหกรณ์ภายในระยะเวลา 3 เดือนแรกไม่มีกำไร คนทั้งสองจะไม่ขอรับค่าจ้างจากร้านสหกรณ์โดยคือนอกจากนั้นจึงได้นำร้านสหกรณ์ไปจดทะเบียนเป็นร้านสหกรณ์ภายใต้พระราชบัญญัติสมาคมสงเคราะห์เมื่อคริสต์ศักราช 1829 และ 1834 เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 1844 โดยใช้ชื่อว่า "ร็อกเคิลผู้นำอันเที่ยงธรรม" (The Rochdale Society of Equitable Pioneers) และได้ทำพิธีเปิดร้านสหกรณ์ เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 1844

กลุ่มผู้ก่อตั้งร้านสหกรณ์ได้ช่วยกันประกอบธุรกิจร้านสหกรณ์อย่างไม่ย่อท้อ ในระยะเวลา 3 เดือนแรกร้านสหกรณ์มีกำไร สามารถจ่ายเงินปันผลตามส่วนแห่งการซื้อให้แก่สมาชิกได้ 3 เพนนีต่อ 1 ปอนด์ กิจกรรมของร้านรอชเคิลได้เจริญรุดหน้าไปเรื่อย ๆ และมีสมาชิกเข้ามาร่วมมากขึ้น รอชเคิลได้ประสบความสำเร็จมาจนถึงปัจจุบันนี้.

ความก้าวหน้าของร้านสหกรณ์รอชเคิล
ระหว่างปี 1844-1966

ปี	จำนวนสมาชิก	ทุน (ปอนด์)	ยอดขายสินค้า (ปอนด์)	เงินส่วนออม (กำไรสุทธิ) (ปอนด์)
1844	28	28	-	-
1845	74	181	710	22
1846	80	252	1,146	80
1847	110	286	1,924	72
1848	149	397	2,276	117
1849	390	1,193	6,611	561
1850	600	2,289	13,179	880
1860	3,450	37,710	152,063	15,906
1870	5,500	80,291	223,021	12,029
1880	10,613	292,570	283,665	48,545
1891	11,647	370,792	296,025	52,192
1940	30,257	558,664	741,519	67,675
1944	36,809	492,969	900,411	84,782
1955	29,071	403,188	1,314,397	52,227
1964	44,100	454,785	2,322,111	92,384
1966	44,393	541,675	3,290,000	100,000

ที่มา : เรื่องเดียวกัน, สหกรณ์เบื้องต้น, หน้า 32-33.

การขยายตัวของสหกรณ์รอกเคิล เป็นสหกรณ์ชายส่ง

เมื่อเกิดมีร้านสหกรณ์ชายปลีกเป็นจำนวนมากแล้ว ร้านสหกรณ์รอกเคิลจึงได้เปิดแผนกชายส่งขึ้นในปี 1850 เพื่อจัดหาสินค้ามาให้ร้านสหกรณ์ชายปลีก แต่ปรากฏว่าไม่ได้รับผลดีเท่าที่ควร เพราะต้องซื้อสินค้าจากพ่อค้าชายส่งอยู่เช่นเดิม จึงเห็นว่าทางที่ดีควรจะต้องจัดตั้งสหกรณ์ชายส่ง เป็นสหพันธ์ของร้านสหกรณ์ แต่ว่าในขณะนั้นกฎหมายยังไม่อนุญาตให้จัดตั้งสหกรณ์ชายส่งจนกระทั่งในปี 1862 เมื่อกฎหมายฉบับนั้นแก้ไขเพิ่มเติมเปิดทางให้ตั้งสหพันธ์ได้ นักสหกรณ์รอกเคิล จึงได้ตั้งสหกรณ์ชายส่งขึ้นในปี 1863 ตั้งชื่อว่า สหกรณ์ชายส่งแห่งภาคเหนือของอังกฤษ (North of England Cooperative Wholesale Society Ltd.) และได้เปิดดำเนินการในปี 1864 ต่อมาในปี 1973 ได้เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า "สหกรณ์ชายส่ง" (The Cooperative Wholesale Society) ซึ่งในปัจจุบันนี้เป็นสหกรณ์ชายส่งที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในโลก ในเวลาต่อมาสหกรณ์ชายส่งแห่งนี้มิได้มุ่งแต่เพียงซื้อสินค้าจากร้านมาส่งให้แก่ร้านสหกรณ์แต่อย่างเดียว แต่สหกรณ์ชายส่งนี้ยังได้ผลิตสินค้าขึ้นเองอีกด้วย ทำให้สามารถส่งสินค้าให้กับร้านสหกรณ์ต่าง ๆ ในราคาถูก

แม้ว่าร้านสหกรณ์แห่งรอกเคิลจะมีใช้ เป็นร้านสหกรณ์ร้านแรกเพราะมีสมาคมทำนองเดียวกันกับร้านสหกรณ์ตั้งอยู่ก่อน เช่น สมาคมแห่งไบรตัน เป็นต้น แต่ร้านสหกรณ์แห่งรอกเคิลนี้ก็ได้อีกว่าเป็นร้านสหกรณ์แห่งแรกของโลกเพราะสามารถดำเนินการได้ประสบผลสำเร็จตามหลักและวิธีการสมัยใหม่ซึ่งถือได้ว่าเป็นแบบฉบับของสหกรณ์ในปัจจุบัน

การสหกรณ์ในประเทศไทย

การสหกรณ์ในประเทศไทย ได้ถือกำเนิดขึ้นมาจากภาวะความบีบคั้นทางเศรษฐกิจสังคมในชนบท ในปลายรัชกาลสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากในชนบทประชาชนประกอบอาชีพกสิกรรมเป็นส่วนใหญ่ บรรดาชาวนาที่ไม่มีทุนพอก็ต้องไปกู้ยืมจากผู้อื่นโดยเสียดอกเบี้ยในอัตราสูงอีกทั้งในสมัยนั้นการทำนาในประเทศไทยยังต้องอาศัยธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ หากปีใดคืนฟ้าอากาศไม่อำนวยฝนไม่ตกก็ทำนาไม่ได้ หากเกิดผลเสีย

เช่นนี้ 2 - 3 ปี ดอกเบี้ยจะท่วมเงินต้นจนชาวนาอาจจะต้องขายนา และไม่มีที่ดินประกอบอาชีพ

ในภาวะเช่นนี้ ชาวนาจะต้องได้รับความอดอยากยากจนตกเป็นทาสเงินกู้ของพ่อค้าในท้องถิ่นเพราะถูกเอารัดเอาเปรียบทุกวิถีทางจากเจ้าหนี้เงินกู้ และพ่อค้าคนกลางในการกู้ยืมหรือการจำหน่ายผลผลิตซึ่งจะต้องกระทบกระเทือนสวัสดิภาพของท้องถิ่นและฐานะเศรษฐกิจของประเทศด้วย

เพื่อการแก้ไขสถานการณ์ดังกล่าว รัฐบาลได้เริ่มพิจารณาหาหนทางในการช่วยเหลือชาวนาผู้ยากจนเหล่านี้ และเห็นว่ามียุทธศาสตร์ที่จะช่วยเหลือชาวนาอยู่ 2 วิธี คือ การจัดตั้งธนาคารการเกษตร (Agricultural Bank) ขึ้น โดยให้มีสาขาของธนาคารตั้งอยู่ตามส่วนภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อจัดหาทุนให้ชาวนากู้ยืมไปดำเนินการโดยตรง อีกวิธีหนึ่งคือ การนำเอาวิธีการสหกรณ์ประเภทหาทุน (ชนกิจ) เข้ามาใช้ในประเทศไทย

แต่โดยที่ธนาคารการเกษตร เท่าที่ปรากฏผลจากการทดลองจัดตั้งมาแล้วในประเทศอื่น ๆ สมัยนั้น เช่น ประเทศอียิปต์ ไม่ได้ผลเท่าที่ควรเนื่องจากไม่สามารถควบคุมการใช้เงินของชาวนา ซึ่งกู้ยืมไปให้ใช้จ่ายตามที่สัญญาไว้ได้ อีกทั้งยังมีปัญหาข้อขัดข้องอันเกิดด้วยเรื่องหลักประกันตลอดจนการควบคุมมิให้ทอดทิ้งที่นา และหลบหนีหนี้สิน การจัดตั้งธนาคารการเกษตรจึงไม่อาจหวังผลได้เต็มที่ ความคิดตามวิธีการนี้จึงต้องระงับไป

ต่อมาในปี พ.ศ. 2457 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ (กระทรวงการคลังในปัจจุบัน) ได้เชิญ เซอร์ เบร์นาร์ค ฮันเตอร์ (Sir Bernard Hunter) หัวหน้าธนาคารมัทราส ในประเทศอินเดียให้เข้ามาทำการสำรวจและพิจารณาถึงการดำเนินการดำเนินงานดังกล่าว เซอร์ ฮันเตอร์ ได้แนะนำให้จัดตั้งธนาคารให้กู้ยืมแห่งชาติ (National Loan Bank) ขึ้นเพื่อให้ชาวนาได้กู้ยืมเงินไปลงทุนโดยให้ธนาคารยึดที่ดินและหลักทรัพย์เป็นหลักประกัน ส่วนการควบคุมชาวนาผู้กู้ยืมนั้น เซอร์ ฮันเตอร์ ได้แนะนำว่า สมาคมซึ่งประชาชนรวบรวมกันจัดตั้งขึ้น เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันนั้น เป็นหลักประกันที่สมควรแก่การที่ธนาคารนี้จะให้กู้ยืมเงินเป็นอย่างยิ่ง รัฐบาลควรชักชวนให้ธนาคารสยามกัมมาจล (ธนาคารไทยพาณิชย์

ในปัจจุบัน) โอนทุนมารวมกับทุนที่รัฐบาลออกอีกส่วนหนึ่ง เพื่อเปลี่ยนเป็นธนาคารให้กู้ยืมแห่งชาติ แต่ภายหลังจากกรรมการบางท่านของธนาคารสยามกัมมาจลไม่เห็นด้วย ความคิดเรื่องธนาคารให้กู้ยืมแห่งชาตินี้จึงต้องล้มเลิกไป

เนื่องจากรัฐบาลเห็นว่า การสหกรณ์จะอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนเป็นอย่างมาก พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในรัชสมัยสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงมอบให้เพิ่มแผนการสหกรณ์ขึ้นในกรมพาณิชย์ และสถิติพยากรณ์ ซึ่งพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมอยู่ในขณะนั้น และกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ซึ่งมีความรู้ เจนจัดในวิชาหลายสาขา เช่น เศรษฐศาสตร์ และภาษาต่างประเทศ ได้ทรงศึกษาพิจารณาประเภทสหกรณ์ซึ่งมีอยู่ในต่างประเทศ เพื่อเลือกสรรนำมาใช้ในประเทศไทย ในที่สุดเห็นว่าสหกรณ์หาทุน (สหกรณ์เครดิตแบบไรท์ไฟเซิน) เหมาะสมที่สุดสำหรับสภาพของกิจการไทย เพราะนอกจากจะช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจของสหกรณ์ได้แล้ว ยังช่วยให้สมาชิกมีความรู้และความประพฤติที่ดีอีกด้วย

หลังจากนั้นได้ทรงดำริเพิ่มบทบัญญัติพิเศษว่าด้วย สมาคมในรูปสหกรณ์ผนวกเข้ากับพระราชบัญญัติสมาคม พ.ศ. 2457 เพื่อคุ้มครองสหกรณ์ที่จัดตั้งขึ้น พระองค์ท่านได้ทรงร่างกฎหมายดังกล่าวนี้และให้ชื่อว่า พระราชบัญญัติสมาคมเพิ่มเติม พ.ศ. 2457 ซึ่งได้นำเสนอต่อเสนาบดีกระทรวงการคลังมหาสมบัติ พร้อมด้วยหนังสือกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ประกาศใช้เป็นกฎหมาย และในที่สุดได้ทรงรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประกาศใช้เป็นกฎหมายได้

ก่อนลงมือจัดตั้งสหกรณ์แห่งแรก กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้เผยแพร่หลักและวิธีการจัดตั้งสหกรณ์ไปในหมู่ข้าราชการฝ่ายปกครอง เพื่อให้นำไปอธิบายให้ชาวบ้านเข้าใจ ในที่สุดประเทศไทยได้เริ่มสหกรณ์หาทุน ขึ้นเป็นสหกรณ์แห่งแรกที่อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2459 มีชื่อว่า "สหกรณ์วัดจันทร์ไม่จำกัดสินใจ" มีสมาชิกที่เริ่มก่อตั้ง 16 คน กู้เงินจากธนาคารไทยพาณิชย์มาเป็นทุนดำเนินงานจำนวน 3,000 บาท

โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี ส่วนสหกรณ์คืดดอกเบี้ยจากสมาชิกในอัตราร้อยละ 12 ต่อปี และกำหนดให้สมาชิกส่งคืนเงินต้นในปีแรกจำนวน 1,300 บาท แต่เมื่อครบกำหนดปรากฏว่าสมาชิกส่งคืนเงินกู้ได้จริง 1,500 บาท อีกทั้งยังส่งดอกเบี้ยได้ครบทุกราย และปรากฏว่าในเวลา 13 เดือนของการดำเนินงาน สมาชิกสามารถไถ่ถอนหนี้สินได้แล้วถึงร้อยละ 50 ดังนั้นกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์จึงได้ศึกษาขยายกิจการสหกรณ์ไปยังจังหวัดอื่น ๆ อีก โดยในระยะแรกขยายไปที่จังหวัดลพบุรี พระนครศรีอยุธยา และกลับไปที่พิษณุโลกอีก เมื่อสิ้นปี 2463 มีสหกรณ์ที่สร้างขึ้นแล้วทั้งสิ้น 60 สมาคม สมาชิก 1,190 ครอบครัว ใ้กู้เงินไปจากธนาคารไทยพาณิชย์ไปทำทุนทั้งสิ้น 303,668.77 บาท เฉลี่ยแล้วสหกรณ์หนึ่งจะมีสมาชิกประมาณ 20 คน เงินทุนกู้ยืมจากธนาคารไทยพาณิชย์ สหกรณ์ละ 5,061 บาท และแต่ละสหกรณ์มีเงินให้สมาชิกกู้ไปทำทุนได้เฉลี่ยรายละ 255 บาท ซึ่งนับว่าเป็นเงินมากพอสมควรในสมัยนั้น

การจัดตั้งสหกรณ์ในระยะแรกดำเนินไปอย่างช้า ๆ และเต็มไปด้วยความระมัดระวัง จะเห็นได้ว่าจนถึงวันสิ้นปี 2470 นับเป็นเวลา 12 ปีเต็มนับตั้งแต่ได้เริ่มนำกิจการสหกรณ์เข้ามาในประเทศไทย ได้มีการตั้งสหกรณ์ประเภท ธนกิจ นี้เพียง 81 สมาคมเท่านั้น และจำกัดห้องที่ 3 จังหวัด คือ พิษณุโลก ลพบุรี และอยุธยา โดยให้กู้ยืมเงินเพียง 303,668.77 บาท แต่เมื่อเห็นว่ากิจการสหกรณ์เป็นสิ่งที่สามารถทำให้สำเร็จได้แน่นอนแล้วจึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. 2471 ขึ้นพร้อมกันนี้ได้หาเงินทุนเพิ่มขึ้นทำให้สามารถขยายกิจการออกไปได้อีก ดังนั้นในระยะเวลา 5 ปี หลังจากนั้น จึงได้ขยายกิจการสหกรณ์ออกไปได้อีก 7 จังหวัด รวมกับเดิมเป็น 10 จังหวัด มีสหกรณ์ตั้งขึ้นใหม่ 110 สมาคม รวมกับที่มีอยู่เดิมเป็น 191 สมาคม

เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แล้วการสหกรณ์ได้ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว เพราะรัฐบาลมีนโยบายที่จะขยายการส่งเสริมการสหกรณ์ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น จึงได้ตั้งสหกรณ์ประเภทอื่น ๆ อีก เช่น ร้านสหกรณ์ สหกรณ์ออมทรัพย์ สหกรณ์ชายข้าว สหกรณ์ที่ดิน สหกรณ์นิคมเกษตร และสหกรณ์อื่น ๆ อีกหลายรูปตามความต้องการของประชาชน ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2509 มีสหกรณ์ 10,811 สหกรณ์ประกอบด้วยสมาชิก 521,801 ครอบครัว

จากจำนวนนี้เป็นสหกรณ์หาทุน 9,868 สหกรณ์ ประกอบด้วยสมาชิก 154,180 ครอบครัว
จำนวนสหกรณ์ประเภทต่าง ๆ ที่ได้จัดตั้งขึ้นและดำเนินการอยู่ในขณะนี้ จนถึงวันที่ 30
มิถุนายน 2524 ที่แผนกประมวลสถิติ กองวิชาการ กรมส่งเสริมสหกรณ์รวบรวมไว้มีดังนี้

ประเภทของสหกรณ์	จำนวนสหกรณ์	จำนวนสมาชิก
1. สหกรณ์การเกษตร		
1.1 ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรระดับชาติ	3 ชุมนุมสหกรณ์	863 สหกรณ์
1.2 ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรระดับจังหวัด	27 "	337 "
1.3 สหกรณ์การเกษตร	714 สหกรณ์	710,588 (ครอบครัว) คน
1.4 สหกรณ์การเกษตรในเขตพัฒนา	71 "	31,063 "
1.5 สหกรณ์การเกษตรในรูปสุกรและปศุสัตว์	82 "	26,380 "
1.6 สหกรณ์การเกษตรรูปพิเศษ	23 "	7,239 "
2. สหกรณ์การประมง		
2.1 สหกรณ์ประมงน้ำเค็ม	16 "	3,436 "
2.2 สหกรณ์ประมงน้ำจืด	3 "	452 "
3. สหกรณ์นิคม		
3.1 นิคมกสิกรรม	39 "	32,464 "
3.2 ปฏิรูปที่ดิน	59 "	14,729 "
3.3 การเช่าซื้อที่ดิน	13 "	6,360 "
3.4 การเช่าที่ดิน	33 "	27,108 "
3.5 นิคมประมง	2 "	268 "
4. สหกรณ์ออมทรัพย์		
4.1 ชุมนุมสหกรณ์ออมทรัพย์ระดับชาติ	1 ชุมนุมสหกรณ์	245 สหกรณ์
4.2 สหกรณ์ออมทรัพย์ครู	88 สหกรณ์	311,399 คน

ประเภทของสหกรณ์	จำนวนสหกรณ์	จำนวนสมาชิก
4.3 สหกรณ์ออมทรัพย์ข้าราชการ	109 สหกรณ์	124,642 คน
4.4 สหกรณ์ออมทรัพย์ตำรวจ	102 "	78,297 "
4.5 สหกรณ์ออมทรัพย์ทั่วไป	21 "	5,107 "
4.6 สหกรณ์เครดิตยูเนียน	58 "	5,532 "
5. สหกรณ์ร้านค้า		
5.1 ชุมนุมสหกรณ์ร้านค้า	2 ชุมนุมสหกรณ์	73 สหกรณ์
5.2 ร้านสหกรณ์ข้าราชการ	38 สหกรณ์	38,072 คน
5.3 ร้านสหกรณ์นักศึกษา	59 "	55,900 "
5.4 ร้านสหกรณ์ทั่วไป	137 "	235,925 "
6. สหกรณ์บริการ		
6.1 ชุมนุมสหกรณ์เพื่อการพิมพ์	1 ชุมนุมสหกรณ์	3 สหกรณ์
6.2 สหกรณ์เคหะสถานการไฟฟ้า	5 สหกรณ์	4,742 คน
6.3 สหกรณ์แท็กซี่และเดินรถ	142 "	28,166 "
6.4 สหกรณ์หัตถกรรมและผลิตภัณฑ์	30 "	12,384 "
6.5 สหกรณ์ผู้ผลิตและนักเขียน	6 "	533 "

รวมทั้งสิ้น 1,850 สหกรณ์ สมาชิก 1,760,342 คน (ครอบครัว)

ที่มา: งานวิจัย กองวิชาการ, รายงานสถิติสหกรณ์ในประเทศไทย, เอกสาร-
โรเนียว, กองวิชาการ, กรมส่งเสริมสหกรณ์, 30 มิถุนายน 2524.

ร้านสหกรณ์ในประเทศไทย

ประเทศไทยได้เริ่มจัดตั้งร้านสหกรณ์ขึ้นแห่งแรกในหมู่ชาวชนบทในอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2480 แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าร้านสหกรณ์แห่งนี้ต้องล้มเลิกไป หลังจากนั้นร้านสหกรณ์ในประเทศไทยได้รับการพัฒนาโดยตลอด มีการจัดตั้งร้านสหกรณ์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด จนกระทั่งวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2521 มีร้านค้าเนินงานอยู่ 172 สหกรณ์ มีสมาชิก 280,273 คน (ครอบครัว) ในเขตพื้นที่ 59 จังหวัดและมีชุมนุมสหกรณ์ระดับชาติอีก 1 ชุมนุมสหกรณ์

การค้าเงินของร้านสหกรณ์แต่ละแห่งนั้น ในระยะเริ่มแรกก็มักประสบปัญหาต่าง ๆ เนื่องจากสมาชิกของร้านสหกรณ์ยังไม่เข้าใจวิธีการของร้านสหกรณ์อย่างเพียงพอ ในต่างจังหวัดก็ประสบปัญหาสมาชิกไม่มีอำนาจซื้อเพียงพอที่จะทำให้ร้านสหกรณ์อยู่รอดได้ แม้แต่ผู้บริหารร้านสหกรณ์บางร้านก็ยังขาดความรู้และประสบการณ์ที่จะใช้ในการบริหารงานด้วย กรมส่งเสริมสหกรณ์จึงได้พยายามเผยแพร่ความรู้ด้านสหกรณ์เพื่อให้ประชาชนโดยทั่วไปได้เข้าใจสหกรณ์ให้ดียิ่งขึ้น และมีโครงการที่จะส่งเสริมให้ประชาชนจัดตั้งร้านสหกรณ์ขึ้นให้ทั่วทุกจังหวัดทั่วประเทศ ปีละประมาณ 20 สหกรณ์ และจะแนะนำส่งเสริมให้ร้านสหกรณ์ของจังหวัดต่าง ๆ ขยายสาขาไปยังอำเภอต่าง ๆ ให้ทั่วถึงโดยจะให้ความช่วยเหลือร้านสหกรณ์ที่มีอยู่แล้วเพื่อให้สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพมีฐานะมั่นคง และมีปริมาณธุรกิจเพียงพอที่จะให้บริการแก่สมาชิกทั่วถึง พร้อมกันนั้นก็ช่วยให้มีการประสานงานระหว่างร้านค้ากับสหกรณ์การเกษตรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อรักษาระดับราคาสินค้าตามนโยบายของรัฐบาล

ประวัติร้านสหกรณ์กรุงเทพ จำกัด

ร้านสหกรณ์กรุงเทพ จำกัด ได้ถือกำเนิดขึ้นมาจากความดำริของข้าราชการสหกรณ์กลุ่มหนึ่งที่ประสงค์จะแก้ปัญหาของแพ่งค้าวย การร่วมมือกันดำเนินธุรกิจแบบสหกรณ์ ดังนั้นจึงได้เข้าชื้อกันขอจดทะเบียนจัดตั้งร้านสหกรณ์ขึ้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2482 โดยใน

ระยะเริ่มแรกตั้ง มีผู้ถือหุ้นจำนวน 267 คน ถือหุ้นรวมจำนวน 409 หุ้น มูลค่าหุ้นละ 20 บาท คิดเป็นเงิน 8,180 บาท และเปิดดำเนินการเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2483

หลังจากจดทะเบียนแล้วคณะกรรมการดำเนินการก็ได้เตรียมการอย่างละเอียดถี่ถ้วน ทั้งนี้เพื่อให้การดำเนินงานได้ผลสมความมุ่งหมาย และเพื่อที่จะได้เป็นแบบฉบับที่ดีของสหกรณ์อื่นในโอกาสต่อไป ดังนั้น จึงได้ใช้เวลาเตรียมการถึง 15 เดือน และระหว่างนี้กรรมการได้มีการประชุมกันถึง 12 ครั้ง การประชุมส่วนใหญ่ก็เพื่อพิจารณาถึงการวางรากฐานการดำเนินงานของร้าน การจัดหาสถานที่ตั้งร้านด้วยโดยการพิจารณาคำเนิงานแต่ละชั้นอย่างละเอียดรอบคอบ ซึ่งก็ได้ผลสมความมุ่งหมาย เพราะกิจการสหกรณ์แห่งนี้เจริญเติบโตเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ เป็นเพราะสหกรณ์แห่งนี้ดำเนินงานถูกต้องมาแต่แรกเริ่มและคณะกรรมการดำเนินการเป็นผู้เสียสละอย่างแท้จริงประกอบด้วยได้ผู้จัดการที่เป็นคนดีมีความซื่อสัตย์สุจริต (คุณศิลา เปกะนั้นท์) กิจการร้านสหกรณ์กรุงเทพจึงวางรากฐานได้อย่างมั่นคงและดำเนินงานได้ผลดีตลอดมา โดยในปีแรก (ดำเนินงานเพียง 6 เดือน) ได้กำไร 846.55 บาท และปี 2484 ได้กำไรเพิ่มขึ้นเป็น 1,502.38 บาท ในรอบสิ้นปี 2483 ถึง 2492 สหกรณ์ดำเนินงานได้กำไร 9 ปี และขาดทุน 1 ปี คือขาดทุนปี 2489 เป็นเงิน 15,576.49 บาท ปี 2490 ได้กำไร 40,813.58 บาท และเพิ่มขึ้นเป็น 65,456.30 บาท ในปี 2492

จากนั้นสหกรณ์ดำเนินงานได้กำไรทุกปี ยกเว้นระหว่างปี 2500 ถึง 2503 ซึ่งขาดทุนติดต่อกัน 4 ปี รวมยอดขาดทุนทั้งสิ้นเป็นเงิน 1,148,276 บาท คือปี 2500 ขาดทุน 165,249 บาท ปี 2501 ขาดทุน 737,884 บาท ปี 2502 ขาดทุน 161,202 บาท ปี 2503 ขาดทุน 83,941 บาท แต่หลังจากที่มีการเปลี่ยนผู้จัดการและมีการแก้ไขปรับปรุงกิจการแล้ว สหกรณ์ก็ได้กำไรเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ คือ ปี 2504 ได้กำไร 158,596 บาท ปี 2505 ได้กำไร 294,103 บาท ปี 2506 ได้กำไร 505,394 บาท และได้กำไรเรื่อยมาโดยไม่มีการขาดทุนเลยกระทั่งปัจจุบัน เมื่อปี 2523 สหกรณ์ดำเนินงานได้กำไร 42,521,646.66 บาท นับว่าสูงสุดเป็นประวัติการณ์สูงกว่าร้านสหกรณ์ใด ๆ ในประเทศไทยในปัจจุบัน

ประวัติร้านสหกรณ์พระนคร จำกัด

ร้านสหกรณ์พระนคร จำกัด ได้ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม 2491 ท่ามกลางความผันผวนทางด้านเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สืบเนื่องมาจากสินค้าเครื่องอุปโภคขาดแคลน และมีราคาแพง รัฐบาลในสมัยจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี จึงสนับสนุนให้มีการจัดตั้งร้านสหกรณ์ขึ้น ดังนั้นด้วยความริเริ่มของข้าราชการกรมสหกรณ์เดิม (สังกัดในกระทรวงเกษตร) และข้าราชการของหน่วยงานอื่นที่มีสำนักงานอยู่ใกล้เคียงกัน เช่น ข้าราชการกรมอื่น ๆ ในกระทรวงเกษตร กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงคมนาคม และกระทรวงการต่างประเทศ ร้านสหกรณ์แห่งนี้จึงได้บังเกิดขึ้น ในระยะแรกตั้งมีสมาชิกเพียง 302 คน ทุนเรือนหุ้น 15,100 บาท สิ้นปีจำหน่ายสินค้าได้ 256,320 บาท และมีกำไรสุทธิเป็นจำนวน 12,299 บาท

ในระยะแรกตั้งได้เปิดสำนักงานอยู่ในบริเวณกรมสหกรณ์เดิม ซึ่งตั้งอยู่ที่วังกรมหมื่นพิชัยมหิทธิโรตม ทรงข้ามวัดพระเชตุพน ต่อมาเมื่อปี 2496 สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย จำกัด ได้จัดซื้อที่ดินเพื่อก่อสร้างอาคารขึ้นที่ถนนราชดำริ จังหวัดพระนคร และได้โอนุเคราะห์จัดสร้างตึกแถว 2 ชั้นครึ่ง ทันสมัยที่สุดของเวลานั้น (ขณะนี้รื้อไปแล้ว) ให้ร้านสหกรณ์พระนคร จำกัด ใช้เป็นสถานที่สำหรับดำเนินกิจการค้าด้วย จึงได้ย้ายจากที่เดิมมาเป็นดำเนินการที่ใหม่ดังกล่าว ต่อมาเมื่อสหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทยได้เปลี่ยนสภาพมาเป็นชุมนุมสหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทยแล้ว ก็ได้สร้างอาคารใหม่ขึ้นมาและได้ให้ร้านสหกรณ์พระนครเช่าสถานที่ดำเนินกิจการต่อไปอีกด้วย ร้านสหกรณ์พระนคร จึงได้ปรับปรุงกิจการให้ทันสมัยเป็นแบบร้านสรรพสินค้าชั้น มีกระตังบันไดเลื่อนขึ้นสู่แผนกต่าง ๆ พร้อมกันนั้นก็เปิดแผนกซูปเปอร์มาเก็ตขึ้นมาอีกด้วย โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ 29 มีนาคม 2514 เป็นต้นมา

เมื่อเปิดดำเนินการใหม่ ๆ ร้านสหกรณ์ประสบปัญหาทางการเงิน ทั้งด้านการเงิน ด้านการจัดกา และด้านการจัดซื้อสินค้าเข้าร้าน เพราะเป็นระยะแรกตั้ง สมาชิกกรรมการ และเจ้าหน้าที่ต่างไม่มีความรู้ เรื่องสหกรณ์และความเข้าใจในหลักการและวิธีการดำเนินงานดี

งานจึงก้าวก้าวกัน สมาชิกขาดความภักดี ผู้จัดการไม่มีประสบการณ์ กรรมการก้าวก่าหน้าหน้า
ผู้บริหาร ประกอบกับขาดแคลนเงินทุนในการดำเนินงาน ทั้งสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคมีราคา
แพงและหาได้ยาก จึงดำเนินงานด้วยความยากลำบาก แม้กระนั้นก็ตามก็ไม่มีใครทอดย ่าง
มุ่งหน้าทำงานด้วยความเสียสละและก็ได้ผลผลิตรวมความมุ่งหมาย ทำให้สหกรณ์ได้กำไรติดต่อกัน
เรื่อยมาถึง 6 ปี แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าระยะหลัง สหกรณ์ประสบการขาดทุนติดต่อกันเป็นเวลา
ถึง 5 ปี ระหว่างปี 2497 - 2501 แทบว่าจะเลิกล้มกิจการลงทีเดียว เพราะมียอดขาดทุนสูง
เป็นเงินถึง 1.2 ล้านบาทเศษ

สาเหตุที่มีการขาดทุนเพราะการจัดการไม่ดี เนื่องจากเจ้าหน้าที่ขาดความรู้ความ
ชำนาญในด้านการตลาดและด้านการบริหาร จึงดำเนินงานผิดพลาด เช่น ซื้อสินค้าเข้าร้าน
มากเกินไปและซื้อด้วยเงินเชื่อด้วย เพราะสหกรณ์ขาดแคลนเงินทุน ทำให้ได้สินค้าไม่ตรงตาม
ที่สมาชิกต้องการจึงมีสินค้าเสื่อมคุณภาพ ค้างสต็อกมาก เพราะจำหน่ายไม่ออก ประกอบกับมี
การทุจริตภายในและมีปัญหาเรื่องหนี้สูญเกิดขึ้น เนื่องมาจากการขายเชื่อด้วย ฐานะของสหกรณ์
จึงทรุดโทรมขาดความเชื่อถือทั้งจากภายในและภายนอก

ดังนั้น ในปีต่อมาคณะกรรมการดำเนินการจึงได้พยายามแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ
ตลอดจนปรับปรุงวิธีการดำเนินงานให้รัดกุมยิ่งขึ้น เช่น มีการเปลี่ยนตัวผู้จัดการ ทำการ
ฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ภายใน ศึกษาภาวะการตลาดเป็นประจำ เปลี่ยนวิธีซื้อสินค้าจากเงินเชื่อ
มาเป็นเงินสด โดยกู้เงินจากธนาคารมาดำเนินงาน ทำให้ได้สินค้านำมาขายและได้สินค้าที่
สมาชิกต้องการ จึงจำหน่ายสินค้าได้มากขึ้นและคล่องตัวขึ้น สหกรณ์จึงเริ่มฟื้นตัว และมีกำไร
ครั้งแรกในปี 2502 จากนั้นมาก็มีกำไรเพิ่มขึ้นทุก ๆ ปี จนกระทั่งปัจจุบันนี้เมื่อสิ้นปี 2523
ร้านสหกรณ์พระนครมีกำไรการค้า 61,807,357.67 บาท และมีกำไรสุทธิถึง 29,000,013.02
บาท จะเป็นรองก็แต่เฉพาะร้านสหกรณ์กรุงเทพ จำกัด เท่านั้น เพราะในปีเดียวกันนั้นร้าน
สหกรณ์กรุงเทพ จำกัด มีกำไรการค้าถึง 61,484,335.76 บาท และมีกำไรสุทธิ
42,521,646.66 บาท